

Historiografie biologie a jejich grande dame Ilse Jahnová (1922–2010)¹

TOMÁŠ HERMANN – UWE HOßFELD – MICHAL ŠIMŮNEK

Dne 8. května 2010 zemřela v Berlíně-Tiergarten ve věku osmaosmdesáti let grande dame dějin biologie a spoluzakladatelka Německé společnosti pro dějiny a teorie biologie, doc. Dr. sc. nat. Dr. c. Ilse Jahnová, roz. Trommerová. Zřídka kdy můžeme některou disciplínu dějin věd tak úzce identifikovat s koryfejtstvím jedné osoby, jako to platí pro Ilse Jahnovou v případě dějin biologie. Její působení má přitom také dvě nepřímé afinity k našemu prostředí. O generaci dříve patřil ke klíčovým zakladatelským postavám oboru zoolog, historik biologie a filosof Emanuel Rádl a jeho práce měla navzdory ambivalentní recepci základní primární vliv právě v tom středo-evropském prostoru, ze kterého badatelsky vyšla i Jahnová. Její působení je pak spjata s někdejší DDR a Jahnová je světově patrně vůbec nejvýznamnější historičkou vědy z východního bloku; v daném oboru proto byla její činnost v mnohém ohledu (přístupnost díla, konkrétní spolupráce atd.) stimulační i pro rozvoj historického zkoumání biologie v československých podmínkách předlistopadového období. Z obou zmíněných hledisek má smysl zde stručně připomenout genezi oboru i Jahnové odbornou dráhu.

Dějiny biologie coby samostatnou disciplínu v rámci dějin věd a postupnou cestu k jejich profesionalizaci datujeme až s počátkem 20. století. Počátky použití termínu „biologie“ na prahu 19. století totiž samozřejmě ještě neznamenovaly vznik samostatné disciplíny pod tímto názvem, natož pak jejich vlastních dějin. Teprve mohutný rozvoj jednotlivých disciplín v rámci biologického výzkumu, k němuž došlo v druhé polovině 19. a první polovině 20. století, vyvolával ve stále větší míře rovněž potřebu po jejich soustavném historickém zpracování jako celku (do té doby existovaly v 19. století pouze dějiny zoologie, botaniky či medicíny). Přitom na rozdíl od jiných přírodních věd v biologii nebylo stimulem historického zkoumání vědomí obecného pokroku, ale daleko spíše pocit nevyjasněných základů, vědomí otevřených otázek teoretického zakotvení, v dobovém zjednodušení označovaných krizí darwinismu, a hledání autonomního postavení biologie

1 Článek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR P410/10/P550.

vedle exaktních přírodních věd. Prvními menšími podniky v tomto kontextu byly práce skotského přírodovědce J. A. Thomsona *The Science of Life. An Outline of the History of Biology and its Recent Advances* (1899), francouzského histologa P. E. Launoise *Les pères de la biologie. Esquisses historiques sur les origines des sciences biologiques* (1904) či projekt švýcarského zoologa Rudolfa Burckhardta na historické zkoumání biologického myšlení v evropské kultuře. Pod jeho přímým vlivem vzniká Rádlův velký rozvrh *Dějín biologických teorií* (1905, 1909, 1913), následovaný již bohatou sérií dalších samostatných prací; z nich zde můžeme chronologicky shrnout určitý reprezentativní výběr:²

- E. RÁDL (1905–1909): *Geschichte der biologischen Theorien. I. Teil: Seit dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts. II. Teil: Geschichte der Entwicklungstheorien in der Biologie des XIX. Jahrhunderts.* Leipzig, Wilhelm Engelmann
- S. TSCHULOK (1910): *Das System der Biologie in Forschung und Lehre.* Jena, Gustav Fischer
- W. A. LOCY (1910): *Biology and its Masters.* New York, H. Holt
- W. MAY (1914): *Große Biologen. Bilder aus der Geschichte der Biologie.* Leipzig/Berlin, Teubner
- E. NORDENSKIÖLD (1926): *Die Geschichte der Biologie. Ein Überblick.* Jena, Gustav Fischer
- E. ALMQUIST (1931): *Große Biologen. Eine Geschichte der Biologie und ihrer Erforscher.* München, J. F. Lehmanns Verlag
- T. SCHMUCKER (1936): *Geschichte der Biologie. Forschung und Lehre.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht
- P. G. HESSE (1943): *Der Lebensbegriff bei den Klassikern der Naturforschung. Seine Entwicklung bei 60 Denkern und Forschern bis zur Goethezeit.* Jena, Gustav Fischer
- M. NOWIKOFF (1949): *Grundzüge der Geschichte der biologischen Theorien. Werdegang der abendländischen Lebensbegriffe.* München, Carl Hanser
- Ch. J. SINGER (1950): *A History of Biology: A General Introduction to the Study of Living Things.* New York, H. Schuman
- W. von BUDDENBROCK (1951): *Biologische Grundprobleme und ihre Meister.* Berlin, Gebrüder Borntraeger.
- T. BALLAUF (1954): *Die Wissenschaft vom Leben. Eine Geschichte der Biologie. Bd. 1: Vom Altertum bis zur Romantik.* Freiburg/München, Verlag Karl Alber

2 Uvádíme jen 1. vydání ve světových jazycích.

- F. S. BODENHEIMER (1958): *The History of Biology: An Introduction*. London, Wm. Dawson & Sons Ltd.
- I. ASIMOV (1964): *A Short History of Biology*. New York, Doubleday & Company
- E. UNGERER (1966): *Die Wissenschaft vom Leben. Bd. 3: Der Wandel der Problemlage der Biologie in den letzten Jahrzehnten*. Freiburg/München, Verlag Karl Alber
- M. CAULLERY (1966): *A History of Biology*. New York, Walker 1966
- L. Ja. BLACHER (1972): *Istorija biologii s drevnejšnych vremen do načala XX veka*. Moskva, Nauka
- U. LANHAM (1972): *Epochen der Biologie. Die Geschichte einer modernen Wissenschaft*. München, Ehrenwirth
- B. HOPPE (1976): *Biologie – Wissenschaft von der belebten Materie von der Antike bis zur Neuzeit*. Beihefte zu Sudhoffs Archiv 17
- I. JAHN; R. LÖTHER & K. SENGLAUB (1982): *Geschichte der Biologie. Theorien, Methoden, Institutionen und Kurzbiographien*. Jena, Gustav Fischer
- E. MAYR (1982): *The Growth of Biological Thought*. Cambridge, MA; London, The Belknap Press of Harvard University Press
- W. COLEMAN (1987): *Biology in the Nineteenth Century. Problems of Form, Function, and Transformation*. Cambridge, Cambridge University Press
- Ch. SINGER (1989): *A history of biology to about the year 1900. A general introduction to the study of living things*. Ames, Iowa State University Press
- I. JAHN (1990): *Grundzüge der Biologiegeschichte*. Jena, Gustav Fischer
- Ä. BÄUMER (1991): *Geschichte der Biologie. Antike bis Mittelalter 3. Bde.* Frankfurt a. M., Peter Lang (Bd. 2 – 1991, Bd. 3 – 1996)³

Rádlovu práci brzy nahradilo a rané období završilo kompendium Švéda N. E. Nordenskiölda (1926), které je založeno na přednáškách z válečných let 1916–1917 a které na Rádla přímo navazuje. V uvedeném výběru prací pak vidíme zhruba čtyři linie: v dobově rozšířeném žánru řazení biografí významných tvůrců věd o životě (např. Locy, May, Almquist ad.), instruktivní uvádění do historie oboru, biologického myšlení a jeho disciplín (např. Schmucker, Nowikoff, Singer, Bodenheimer ad.), profesně historické, resp. filologické zkoumání (např. Ballauf, Hoppe ad.) anebo syntetické historické projekce z hlediska vlastního badatelského směru (např. Mayr).

Rok 1982 představuje ale další skutečný milník oboru. Tehdy poprvé vychází epochální encyklopedicko-historické dílo *Geschichte der Biologie, Theorien,*

3 Velké množství dalších prací od 90. let přesahuje potřeby tohoto sdělení.

MfN (Museum für Naturkunde), HBSB, Sign. B I/2222 (16. únor 2002, autorka snímku: Isolde Schmidt)

Methoden, Institutionen und Kurzbiographien, vybavené rozsáhlým přehledem stručných biografí, jehož hlavní autorkou a editorkou byla Ilse Jahnová (spolueditory byli původně R. Löther a K. Senglaub, k nimž se v dalších vydáních připojovali další autoři). Výpravně komponovaná práce, zahrnující poznávání života a vědy o životě od starověku, přes různorodé kultury a tradice (včetně např. málo známé biologie byzantské a dalších kulturních okrsků) až k současné moderní vědě, tedy s dominancí v 19. a 20. století, zahrnuje a syntetizuje všechny dosavadní typy bádání. Vedle toho ale zásadním a pro další vývoj oboru rozhodujícím způsobem kodifikovalo dějiny biologie jako samostatný, tj. metodicky a kriticky vymezený obor. Již první vydání přesáhlo 800 velkoformátových stran, v dalších vydáních pak bylo vždy opravováno a rozšiřováno a kapitoly o 20. století aktuálně přepracovávány; 2. vydání následovalo hned roku 1985, zatím poslední, které dosáhlo již 1100 stran, je z roku 2004 (více srov. recenzi 3. vydání z roku 1998 Jana Janka v DVT XXXIII, 2000, č. 4, s. 215–216). Není snad ale přehnané tvrzení, že toto dílo není jen novým východiskem dějin biologie jako oboru,

kteřé nelze obejít a hned tak nebude překonáno, ale že patří k základním pracím dějin vědy 20. století vůbec. Pro pedagogické potřeby a širší odborné využití pak již samostatně autorsky Ilse Jahnová zpracovala kratší, ale rovněž rozsáhlou syntetickou verzi *Grundzüge der Biologiegeschichte* (1990, 507 stran).⁴

Zbývá tedy připomenout si životní dráhu, na které mohlo toto základní historické dílo vzniknout. Ilse Jahnová se narodila 2. února 1922 jako nejstarší dcera v rodině obchodníka s textilem v Saské Kamenici (Chemnitz). Její rané zájmy patřily jak umění, tak vědě. Roku 1941 se rozhodla pro studium biologie na univerzitě v Jeně. Již po třech semestrech ale studium opustila a provdala se za právníka a společníka soukromé banky v rodném městě, dr. Wilhelma Jahna (1906–1945); z jejich manželství se narodila dcera Isolda. K vysokoškolskému studiu se opět vrátila roku 1952 a o dva roky později nastoupila jako pomocná asistentka u doc. Dr. Georga Uschmanna (1913–1986), tehdejšího vedoucího historického pracoviště Ernst-Haeckel-Haus. Na jeho podnět a v souvislosti s 400. výročím založení jenské univerzity (1958) se začala věnovat dějinám jenské botaniky v letech 1558–1864. Některé otázky, které byly tehdy poprvé nastoleny, ji pak provázely celé její odborné působení. Od této doby se rovněž rýsuje její kontinuální zájem o dějiny biologie a biologických teorií. Roku 1962 přešla do tehdejšího východního Berlína, kde se stala členkou tzv. Humboldtovy komise při tamější Německé akademii věd NDR; od roku 1964 rovněž přednášela dějiny biologie na Humboldtově univerzitě. V rámci příprav na habilitaci přešla roku 1967 do berlínského Přírodovědeckého muzea (Naturkunde Museum); její snahy však zmařila východoněmecká tzv. 3. vysokoškolská reforma, která s dějinami biologie nepočítala. V následujících letech pracovala jako kustodka a vedoucí jednoho z hlavních oddělení Zoologického muzea (Zoologisches Museum) v Berlíně, věnovala se teoretickým základům přírodovědecké muzeologie a po promoci z roku 1979 se následujícího roku stala první docentkou tzv. nového směru. V letech 1971–1979 působila rovněž jako předsedkyně odborné sekce Biologického muzea východoněmecké

4 Dříve selhalo několik pokusů prosadit překlad velkého díla Jahnové v některém ze specializovaných nakladatelství; nelze se tomu divit, ostatně dílo nevyšlo – asi pro jeho rozsah – v žádném překladu ani do jiných jazyků včetně angličtiny. Stálo by ale jistě za vážnou úvahu realizovat překlad a vydání zde zmíněné „malé Jahnové“ – práce by mnohostranně doplnila a revidovala nedávný kompletní překlad a reedici Rádlových *Dějin biologických teorií novověku* (I–II, Praha, Academia 2006; recenze viz Jan Janko, DVT XXXX, 2007, č. 2, s. 124–125), které přes svou aktualitu a inspirativnost jsou přece jen zakotveny ve výše zmíněném kontextu počátku 20. století.

Rady pro muzejnictví a od roku 1986 byla druhou předsedkyní sekce Dějiny a teorie biologie východoněmecké Biologické společnosti, sloučené od roku 1991 pod jejím předsednictvím se západoněmeckým Pracovním kruhem pro dějiny biologie.

Nejproduktivnější období následovalo paradoxně až po odchodu do důchodu (1982), kdy vznikly dvě třetiny z více jak 250 prací. Z těch nejdůležitějších lze uvést např. práci o Alexandru von Humboldtovi *Dem Leben auf der Spur. Die biologischen Forschungen Alexander von Humboldts* (Leipzig–Jena–Berlin 1969), biografii *Charles Darwin* (Leipzig 1982), monografii *Matthias Jacob Schleiden (1804–1881). Sein Leben in Selbstzeugnissen* (Halle 2005) a samozřejmě již vzpomenuté stěžejní *Geschichte der Biologie*. Ilse Jahn byla členkou Německé akademie přírodovědců – Leopoldina (1986) a americké Akademie věd v New Yorku (1995). Roku 1991 se stala čestnou členkou Senckenbergovy přírodopysné společnosti (Senckenberg naturforschende Gesellschaft) a roku 2002 byla promována Dr. h. c. na Biologicko-farmaceutické fakultě jenské univerzity.

Key words: Ilse Jahn • history of biology • life sciences • history of science

History of biology and its grande dame Ilse Jahn (1922–2010)

The article reviews the life and research contributions of historian of biology Ilse Jahn. It concentrates on her epochal work *History of Biology: Theory, Methods, Institutions, Biographies* (*Geschichte der Biologie. Theorien, Methoden, Institutionen und Kurzbiographien*), published 1982, and briefly evaluates the foundations of her prominent contributions to the twentieth-century history of biology. The beginning of the historiography of biology is found in the awareness of the crisis in the life sciences at the turn of the 19th and 20th centuries (represented by the work of Czech philosopher and biologist Emanuel Rádl). The work of Ilse Jahn crowns the process of the professionalizing the discipline.

Address of authors:
Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR
Puškinovo nám. 9
160 00 Praha 6